

УДК 32.001

О.Г. Боднаров, доц., канд. філ. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Становлення категорії політичного інституту

Розглядається становлення поняття «політичний інститут» в теорії. Нормативно-юридичний підхід Т.Гоббса та соціологічний підхід Е.Дюркгейма і М.Вебера.

Політичний інститут, регулювання загальних інтересів, інститут виконавчої влади, інститут судової влади, громадянське суспільство, правова держава, політичні партії, суспільний договір

Багато явищ в житті суспільства по-науковому можна назвати інститутами. Таким чином, ця категорія розглядається в цілому ряді дисциплін (політологія, соціологія, юриспруденція і т.д.).

Наведене в Словнику визначення (інститут (лат. Institutum – встановлення, установа) – сукупність фундаментальних форм або структур громадської організації, встановлених законом або звичаями конкретного людського суспільства. У політології – певна організація діяльності та відносин у сфері політики, яка втілює суспільні норми і правила поведінки людей. С. 334) вказує на подвійний характер поняття інституту, взятого в самому широкому сенсі, – встановлений законом або звичаєм. Це означає, що в соціальному плані інститут можна витлумачити як колективну поведінку, яка в силу своєї повторюваності і стійкості призводить до утворення якогось соціального феномена (наприклад, англійська традиція пити чай о 5 годині пополудні – файф-о-клок – вплинула на організацію праці і ритм життя людей у цілому). Більш вузьким є юридичне розуміння інституту як такого – мова йде про точну формалізацію очевидного і тривалого характеру інституту, вже визнаного у соціальному плані (скажімо, коли люди колективно виявили проблеми зі станом навколишнього середовища, це стало спонукальною причиною створення екологічних міністерств в урядах багатьох країн). У реальності співвідношення між двома значеннями інституту може мати три види наслідків: соціальний інститут безпосередньо не набуває правового закріплення (адже файф-о-клок законодавчо не встановлено); юридичний інститут вінчає попередню суспільну практику (найпоширеніший випадок); юридичний інститут орієнтує майбутню поведінку людей на певні норми і правила. З останніми двома аспектами безпосередньо пов'язаний термін інституціоналізація.

Латинсько-російський словник О. Петрученко, виданий в 1914 р., дає цікаві переклади слова institutum на російську мову: 1) звичаєм, постановою, викликаний механізм, порядок домашнього або цивільного життя; 2) підприємство, починання, план; 3) наставляння.

Багатовимірний аналіз політичних інститутів – одне з провідних напрямків сучасної політології. Разом з тим питання про суспільну необхідність таких інститутів був поставлений ще багато століть тому, коли люди, що живуть разом, на одній території і в силу самої людської природи схильні до суперечок, виявили, що для безконфліктного, безкровного вирішення протиріч між ними потрібні певні всіма прийняті механізми, ті чи інші форми громадського розпорядку, оскільки вони – в їх колективних інтересах. Так виникали політичні інститути.

Члени громади переконуються в тому, що для відстоювання спільних інтересів їм необхідно чотири основоположних типи політичних інститутів. Потреба у створенні

першого з них визначається необхідністю прийняття рішень про те, яким чином слід регулювати загальні інтереси (інститути законодавчої влади). Другий тип інститутів необхідний для втілення цих рішень у життя (інститути виконавчої влади). Третій потрібен для врегулювання спірних питань з проблем та інтерпретації застосування загальних правил, розроблених органом законодавчої влади, до кожного конкретного випадку (інститути судової влади). І, нарешті, четвертий тип потрібно для того, щоб карати порушників загальноприйнятих правил незалежно від того, чи належать вони до членів даної групи людей чи ні (інститути примусу).

До проблеми політичних інститутів дуже давно звернулися і соціальні мислителі. Перш за все їх цікавило питання про співвідношення того сутнісного (субстанціонального) змісту політики, що, з одного боку, пов'язано зі спілкуванням людей та їх груп з приводу влади, а з іншого – з інституційними формами політики, за якими стоять власне інститути та конкретні структури.

Серед основних проблем класичної політичної теорії – визначення того, які політичні інститути здатні сприяти вдосконаленню суспільства і людини. Центральними об'єктами осмислення були держава, конституція, уряд. Ось тільки два приклади з античності. У творі «Держава» Платон порівнював різні форми правління, а в «Законах» – конституції. Його роздуми зводилися до того, що саме державі належить піклуватися про громадянські чесноти, а також забезпечувати внутрішній мир і захист від зовнішніх ворогів. Аристотель продовжив цю традицію. У «Політиці» при розгляді законів полісів Еллади він намагався з'ясувати, яка саме конституція є «правильною» (тобто ідеальною), який найкращий тип уряду, а головне – які інститути повинні бути в органах дорадчої, виконавчої та судової влади.

Аж до кінця XIX - початку XX ст. в науці все ще панувало уявлення про державу як про першооснову політичного життя, а під інститутами розумілися лише адміністративні установи та юридичні норми. Ці судження можна з упевненістю пов'язати з ім'ям видатного мислителя Томаса Гоббса, автора знаменитої праці про державу «Левіафан». До цього дня деякі політичні публіцисти вважають державу подобою біблійного чудовиська.

У Енциклопедичному словнику «Християнство» (1995) зазначається: Левіафан – євр. лівьятан; ймовірно, «зв'язаний», «звивистий», – а далі даються три трактування відповідно до згадок про Левіафана в Біблії: чудовисько, що живе в морі; змії, вражений Богом; чудовисько, що є об'єктом магічних операцій.

Гоббс в цілому бачив у політичних інститутах тільки установи, на які поширюються повноваження державної влади, тобто легальні, дозволені державою організації і структури, і фактично став одним з основоположників нормативно-юридичного підходу.

ГОББС (Hobbes), Томас (1588, Вестпорт – 1679, Хардвік) – англійський мислитель, котрий вніс значний вплив на формування європейської політичної філософії Нового часу.

Автор багатьох творів, серед яких: «Елементи законів, природних і політичних» (1640); «Про громадянина» (1642); «Про тіло» (1655) «Про людину» (1658); «Людська природа» (1650) «Про політичне тіло» (1650) ; «Левіафан» (1651). «Про свободу і необхідність» (1656); «Бегемот, або Довгий парламент» (1668).

Внесок у розвиток політичної думки. Мета усієї творчості Гоббса – створення філософського підходу до вивчення політики, який був би вільний від постійно спірних суб'єктивних оцінок. Тому зразком для політичної науки мислитель назвав точні методи геометрії Евкліда і механіки Галілея, на основі яких має з'явитися нове знання про політику, суспільство і право, здатне запобігати громадянським війнам і забезпечувати мир. Подібний намір, зрозуміло, значною мірою утопічний, бо навіть учений не може бути повністю нейтральний по відношенню до політичної реальності. Це підтвердили

життя і твори самого Гоббса. Разом з тим у працях філософа був проголошений один з головних принципів епохи Просвітництва – переконання у всесиллі розуму і науки.

Філософію як «науку про тіла» Гоббс розділяв на дві тісно зв'язані частини: філософію природи, мислячу про природні тіла, і філософію держави і суспільства (лат. *Philosophia civilis*) як вчення про штучне тіло – Державу (політика) і природно тіло – Людину (етика). Людина у Гоббса – частина природи і підкоряється її природним законам. Заради розуміння людини мислитель розглядав взаємопов'язані філософські, соціальні, правові, політичні та психологічні аспекти.

В основі політичної філософії Гоббса – песимістичне уявлення про природу людини, що перебуває у владі пристрастей і прагне до їх максимального задоволення. Тому всякі міжособистісні відношення містять потужний конфліктний потенціал: «людина людині – вовк» (лат. *homo homini lupus est*), який на рівні суспільства, не обмеженого ніякою владою або силою, тобто в природному стані, реалізується як «війна всіх проти всіх» (лат. *bellum omnia contra omnes*). Самі по собі природні закони недостатні для виходу з такого стану: потрібна влада, яка служила б гарантом дотримання угод між людьми, застосовуючи силу для збереження або відновлення справедливості. Влада покладається на одного правителя або асамблею («збори людей»).

Влада утворюється шляхом суспільного договору (точніше, безлічі договорів) між людьми, які взаємно відмовляються від своїх природних прав (свобод), передаючи їх правителю, який не є учасником такого договору підданих (щоб уникнути негараздів і суперечок в управлінні ними), а значить, продовжує розпоряджатися всією повнотою природних прав, від яких відмовилися піддані. У силу цього джерело легітимності влади – тільки факт суспільного договору, отже, така влада абсолютна (єдина, неподільна, поширюється на всіх, включаючи навіть церкву), тому що з'являється там і тоді, де і коли укладено договір. Влада припускає наявність держави (англ. *Commonwealth*) як «безлічі людей, об'єднаних в одній особі», створення якого вінчає перехід від природного до громадянського стану: «Держава це єдине обличчя, відповідальним за дії якого зробили себе шляхом взаємного договору між собою величезна безліч людей, з тим щоб ця особа могла використовувати силу і засоби всіх їх так, як вважатиме за необхідне для їх миру і загального захисту» («Левіафан», глава XVII). Суверен в подібних умовах – «носіє цієї особи», який «має верховну владу». Держава формується або шляхом «придбання» (верховна влада завойована силою), або «встановлення» (в результаті добровільної угоди людей зі страху один перед одним). Гоббс запропонував класифікацію держав: монархія (суверен – одна людина, причому це найкращий вид, оскільки забезпечує більшу наступність і компетентність влади, зменшує небезпеку громадянської війни, так як монарх не може не прийти до згоди з самим собою і т.д.); демократія («народоправство», тобто влада в руках всіх, хто хоче її представляти); аристократія («верховна влада належить зборам лише частини громадян»). Незалежно від способу встановлення і виду держави, вона має виконувати функції охорони миру і забезпечення блага народу як вищого державного закону. Гоббс уподібнює державу Левіафану (біблійного чудовиська) і «смертному» (земному) Когу, а також штучному тілу, в якому розвинена спеціалізація всіх частин – «органів» (закони виконують роль нервів, розуму і волі, суверен – душа держави і т.п.) і для якого характерні подібні з людським стан (мир між підданими – здоров'я, внутрішньополітична нестабільність – хвороба, а громадянська війна – смерть). Раз Левіафан – одночасно і чудовисько, і «смертний бог», то його сила має «епістемологічний характер», тому що укладена в здатності визначати значення слів у мові людей і примушувати (в т.ч. силою) всіх підданих погодитися з відомим розумінням добра і зла, що означає зменшення або навіть відсутність якої б то не було фракційності, що веде до громадянської війни.

У цілому політичний порядок (організація) виступає у Гоббса штучним утворенням, створюваним людьми шляхом відмови від «прав на все», і чинником миру, без якого неможливо забезпечити індивідуальну та колективну безпеку. Основна риса політичної організації – суверенітет як влада, що має абсолютний і примусовий характер.

Можна стверджувати, що концепція влади і держави Гоббса стала однією з перших сучасних моделей держави, до якої звертаються до цього дня.

Починаючи з класичних робіт Еміля Дюркгейма і Макса Вебера, в політології та соціології, на протигагу державно-правовому або адміністративно-юридичному розумінні політичних інститутів, намітився соціологічний підхід до інститутів, який вивів проблему співвідношення змісту і форми у політичних контактах на новий теоретичний рівень.

Вебер визначив інститути дуже близько до латинського змісту слова, зазначивши: держава як «чистий» інститут – це спільнота людей, поведінка яких ґрунтується на раціональних установах (нормах конституції, законах і т.д.). За поглядами Дюркгейма, інститути, з одного боку, являють собою якесь ідеальне утворення у вигляді звичаїв і вірувань, а з іншого – такі звичаї і стереотипи матеріалізуються в діяльності соціальних організацій різних часів і народів. Дане судження стало принциповим вихідним положенням школи французького «соціального інституціоналізму», яка протиставила свої підходи нормативно-юридичної традиції і яскраво проявила себе в 1950-1970-і рр..

Французькі політологи Марсель Прело, Жорж Бурдо, Моріс Дюверже слідом за Дюркгеймом виділили два компоненти змісту політичного інституту: по-перше, як ідеальної моделі самої системи політичних відносин, по-друге, як власне організаційних структур, які відтворюються у колективній політичній практиці відповідно до загальних характеристик згаданого зразка.

У книзі «Політична соціологія» (1968) Дюверже дав своє відоме визначення політичних інститутів: вони виступають в якості «моделі людських відносин, з яких копіюються конкретні зв'язки, набуваючи, таким чином, характер стабільних, стійких і міцних».

При всіх протиріччях оцінок інститутів політологи виробили спільну, здавалося б, думку: це неформальні та формальні правила гри. Адже більшість людей дотримується якихось поведінкових норм, причому багато з них не закріплені у вигляді законів, постанов і т.д. Їх найчастіше називають звичаями, традиціями. Проте цілий ряд авторитетних політологів продовжує вважати: політичні інститути є не що інше, як формальна сфера соціальних відносин.

Політичні інститути є формальні угоди між групами людей, поведінка яких регулюється чітко визначеними правилами і самим процесом прийняття рішень, що забезпечено повноваженнями однієї особи або групи осіб, знов-таки формально наділених владою.

Таким чином, в класичній і сучасній політичній науці представлено безліч різних інституційних підходів і трактувань змісту категорії політичного інституту. Це насамперед пов'язано з поширеністю та багатогранністю самого поняття, а також з наявністю в самій політології цілого спектру субдисциплін.

З якою б ситуацією ні стикався фахівець у галузі політичної науки, вона так чи інакше буде пов'язана з політичними інститутами. Тому можна сказати, що основною проблемою політичної науки є специфічні характеристики політичних інститутів в реальному світі в усьому їх різноманітті, що визначається часом і місцем.

У силу об'єктивно сформованого розмаїття підходів до розуміння політичного інституту як такого навряд чи допустимо вичерпне, «кінцеве» визначення цієї категорії. Разом з тим якщо спробувати об'єднати основні характеристики інституціональності, то в конкретних випадках можлива їхня робоча дефініція.

Інститут в політиці фіксує реальний статус-кво, що склався у владарюванні і в політичних відносинах між індивідами, соціальними групами і суспільством в цілому. Центральними політичними інститутами є держава і пов'язані з його діяльністю структури, а також недержавні інститути, які виступають в якості суб'єктів і об'єктів політичного впливу.

Список літератури

1. Гоббс Т. Левиафан. – Гоббс Т. Сочинения. – Т. 2. – М., 1991.
2. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. – Аннотация мировой политической мысли. – Т. – М., 1997.
3. Политические институты. – Политическая наука: новые направления. – М.
4. Політологічний словник / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005.

Одержано 10.03.11

УДК: 004.78:33

К.Ю. Полоз, студ.гр.ФК-08-2, О.В. Яцун, студ.гр.ФК-08-2

Кіровоградський національний технічний університет

Бюджетування для торговельних підприємств України

В статті розглядається впровадження сучасної системи фінансового менеджменту на підприємствах торгівлі. Розвиток підприємств в кризових умовах економіки, загострення конкуренції, труднощі з одержанням кредитів, високий рівень інфляції та неплатоспроможність населення поставили перед підприємствами торгівлі складні задачі маневрування різними напрямками бізнесу.

фінансовий менеджмент, бюджетування, бюджет, зведений бюджет, центри фінансової відповідальності

Бюджет є інструментом управління на основі аналізу причин відхилення значень фактичних показників від планових. Популярність бюджетів в управлінському обліку та фінансовому менеджменті обумовлена можливістю управляти грошовими потоками за допомогою бюджетних інструментів.

Бюджетування - це технологія управління бізнесом на всіх рівнях компанії, що забезпечує досягнення її стратегічних цілей за допомогою бюджетів, на основі збалансованих фінансових показників. Сьогодні вже недостатньо вести облік, він повинен підпорядковуватись стратегічним цілям. Проблеми бюджетування розглядаються багатьма науковими школами, їх розглядають консалтингові фірми як спеціальну послугу [1], але проблема комплексної концепції бюджетування для підприємств залишається відкритою.

Розробка стратегії найважливіший етап бюджетування. Тут розробляється фінансова структура і визначається система показників, які будуть брати участь в оцінці бізнесу, а значить повинні входити в ті або інші статті і бюджети. Саме тому, впровадження такої системи на підприємствах торгівлі є актуальним питанням і дозволяє систематизувати свою діяльність, визначити структуру та слабкі місця